

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн Христо Петров Манолакев,
преподавател по литература във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ – Филиал гр. Враца

на дисертационен труд за присъждане на научна степен „доктор на науките“

по: Област 2. Хуманитарни науки

професионално направление 2.1. Филология,

Научна специалност: Руска литература (XIX век)

Автор: доц. д-р Николай Михайлов Нейчев, Катедра по руска филология в ПУ „Паисий Хилендарски“

Тема: „Проблемът за времето в *Петокнижието* на Ф. М. Достоевски. (Хронос. Кайрос. Вечност)“.

В контекста на съвременната изследователска ситуация, пропита от идеите на постмодернизма, доц. Нейчев се завръща към отдавна забравения въпрос за темпоралността в художествения текст. Но патосът на учения не е реваншистки, а е израз на неговото иманентно общуване с творчеството на руския гений. За Нейчев заявената тема е логична, следствие е от изминатия етап на собственото му общуване през годините с петте романа („Престъпление и наказание“, „Идиот“, „Бесове“, „Юноша“, „Братя Карамазови“) на този писател. Новият изследователски проект събира амбицията на „Тайнствената поетика“, първата книга на учения, с обхватността на погледа на „Литература и Месианизъм“, хабилитационния му труд, за да покаже, че изключителната сложност на „Петокнижието“, като свръхтекст, е и в това, че в него Ф. М. Достоевски разработва собствена доктрина за времето, изхождайки от разбиранията си за християнската есхатология. В контекста на установената през последните три десетилетия парадигма за осмисляне творчеството на писателя през Логоса на християнската религиозно-философска традиция темата е дисертабилна, актуална и значима.

Общият обем на труда е 679 стр. Работата е разделена на 6 композиционни дяла: увод; три части; заключение; библиографски апарат. Обособени са и 9 приложения, проследяващи употребата на различни лексикални маркери за време в „Петокнижието“. В съпоставителен

план същата процедура е извършена и за романите „По следите на изгубеното време“ на М. Пруст; „Бащи и деца“ на Ив. С. Тургенев; „Анна Каренина“ на Л. Н. Толстой. От своя страна, всяка от тези части изследва един от заявените в подзаглавието „мотиви“ – хронос, кайрос, вечност. Всяка част има самостоятелна структура, включваща: встъпление; пет или шест глави; заключителни думи.

Уводът (с. 4 - 7) е по-скоро факултативен; съобразен е с номенклатурата на процедурата – заявява темата, извежда целите и задачите, посочва прилаганата изследователска методология.

Същинското начало на работата започва с Първата част: „Хроносът (с. 8 – 288). Генералната ѝ цел е да изясни отношението на Достоевски към идеите за времето спрямо – античната философска традиция и съвременната му философска мисъл. На трето място – да разкрие схващанията по същия въпрос на някои известни философи на XX век (Бергсон, Хайдегер, Сартр), доколкото възгледите им са се превърнали в мяра, чрез която биват интерпретирани въпросите на темпоралността в художествения свят на Достоевски. По същата причина, най-накрая, са въведени и схващанията на отделни физици: Нютон, Айнщайн, Пенроуз-Хокинг.

По отношение на двете интерпретативни типологеми, идеите за времето *преди* и *по време* на Достоевски, кръгът от привлечените за анализ имена до голяма степен е подсказан от изключително доброто познаване живота и творчеството на руския писател на коментарно равнище. В разгърнатите си анализи доц. Нейчев достига до извода, че концепциите и на Платон (за кръгово протичащото време), и на Аристотел (за безначалността и неунищожимостта на времето) са неприемливи за християнската менталност на Достоевски. Разкрити са неговата близост и различие по въпроса и със Св. Августин: чрез текстови анализи (на части от „Идиот“, „Братя Карамазови“) е уточнено, че разминаването между двамата религиозни мислители е във връзка с тълкуването на вечността. С подобавашо внимание са проследени диалогизациите на Достоевски с немската класическа философия (Кант, Хегел) – един проблем с дълга традиция в достоевистиката, което позволява на доц. Нейчев да прецизира в детайли редица специфични моменти по интересуващата го тема. Изяснено е, че с критичното си отношение към двамата Достоевски всъщност се противопоставя на цялата западна философска мисъл.

Втората глава проследява в съпоставителен план възгледите му за времето с двама от големите му съвременни философи, С. Киркегор и Фр. Ницше. По отношение на датския философ темпоралната проблематика разкрива принципни дълбинни различия в осмислянето и тълкуването на християнската доктрина – идеята за Боговъплъщението. За руския писател то

е вдъхновен, изключителен миг в човешката история; за Киркегор целият живот е едно повторение. Доста по-сложно стоят нещата спрямо Ницше, заради категоричните им разминавания в идейно-философски план. У Ницше замяната на Богочовека с Човекобога означава отричане на вярата в безсмъртието. А това за Достоевски би означавало (доколкото диалогът между двамата всъщност върви винаги от немския философ към руския писател) да се усъмни историята на спасението, т.е. сакралността на времето след Христа.

Третата глава анализира идеите за времето във философското наследство на А. Бергсон, М. Хайдегер, Ж.-П. Сартр като своеобразен философски подстъп към творчеството на руския писател. Разминаването им с него е принципно – при Бергсон, особено спрямо идеята за вечността, която е някакво замръзнало неизменяемо пространство; при Хайдегер – категорично отказващ да се занимава с въпроса за вечността.

По-нататък е направен преглед и на физическите теории за времето (Нютон, Айнщайн), обобщени в сходен извод – те оказват очевидно слабо въздействие върху проучване на темпоралността в романите на Достоевски.

И така, в тези *начални, въвеждащи* 300 страници (това е реалният обем до глава 5 на Първа част) е представен внушителен анализ на четири блока от мнения по темата. И към всяко коментирано схващане финализиращият извод е сходен: разбиранията на Достоевски за времето, като непосредствена рефлексия от религиозно-философските му възгледи, нямат допирни точки със схващанията на привлечените за интерпретация философи и учени от античността до днес. От само себе си обаче се разбира, ще се съгласим, че между двете позиции априори не може да има близост именно заради изначално различната религиозна база, формирала миросгледа на руския писател. Но щом е налице предпоставката, тогава защо е бил необходим този свръх разточителен обем. Нека бъда разбран правилно. Проследеният дебат сам по себе си е впечатляващ и интересен, *само че се води от името на Достоевски*. Той е просто претекст *дисертантът да поведе своя собствен спор с всеки от посочените автори*. Влязъл в този дебат *заради* Достоевски и увлечен от спора, доц. Нейчев губи контрол върху контекста, разширяван неоснователно спрямо непосредствената жанрова цел на дисертацията.

Завършващата глава – „Грамматика на времето“ – рязко мени облика на дисертацията, насочвайки проучването към една интерпретативна нагласа, с която винаги сме свързвали специфичния подход на доц. Нейчев към руската литература: аналитично-коментарен прочит на основата на задълбочено познаване на конкретния текст. Оттук нататък работата става филологическа. Първата стъпка в глобалния изследователски замисъл е да се докаже, че самата тема, т.е. темата за времето в „Петокнижието“, не е случайна, не е следствие от метатекстови пристрастия на дисертанта. За целта, на основата на прецизен лингвостатистически

анализ върху петте романа, „нагледно“ се доказва изключително високата фреквентност на разнообразните словесни маркери (дума, устойчиви вербални конструкции, идиоми и пр.) при изграждане на различни представи за време (човешка възраст, динамика на персонажите, промяна на движението, ритъм, случки и т.н.).

Втората част (Кайросът, с. 289 – 458) разкрива неуловимата граница на срещата (сблъсък/трансформация) на езическо и сакрално време в сюжетите на „Петокнижието“. Присъщо за руската романистика на 19 век, по-специално традицията след романа в стихове на А. С. Пушкин „Евгений Онегин“, е че сюжетното действие започва да се организира по свой вътрешен календар, съобразен с протичането на реалното социално-историческо време. Доц. Нейчев доказва, че сюжетите на петте големи романа на Достоевски са организирани в съответствие с канона на руския църковен календар (Юлианския). И това е един от безспорните приноси моменти в изясняване особеностите на художествената структура на тези произведения. Ежедневният битиен ред е незабележимо подчинен на сакралния ритъм на религиозното. По този начин хронологията скрито добива символиката на икона на времето. Осмислен през тази символика, вътрешният календар на петте романа не е вече само последователност от някакви дати, а втори сакрален сюжет, кодът за който се задава от системата на Чети-Минеите. Чрез скрупулъзен анализ дисертантът ни показва сложната херменевтична привързаност на отделните пет сюжета, като ежедневна календарна последователност към живота и делата на съответния светец, който се отнася за конкретната дата, спомената (намекната, подсказана) в действието на съответния роман. Разкриването на тази зависимост между профанно и религиозно, доказването, че тя е актуална за всяка от петте творби, е може би най-важният интерпретативен момент на тази част. Кайросът - това е присъствието на другото, на незримото сакрално време, насочващо към Смисъла, за което време, особено ние, ползващи григорианския календар, нямаме никаква сетивност – времето, което тече отвъд видимостта на нещата.

След прочита се появяват няколко провокативни въпроса:

1. Защо наблюденията не се разпростират и върху епилозите? Има изключение – написаното за епилога на „Братя Карамазови“. Казаното по повод на „Престъпление и наказание – че за епилога, като покаяние и възвръщане на Расколников към вярата, е вече достатъчно подробно говорено (с. 330 – 331), е по-скоро риторична хватка, отклоняваща необходимостта именно от *ново* говорене по темата, отколкото аргументирана изследователска позиция. Питането би могло и да се конкретизира: защо в едни от романите епилозите са съобразени с религиозния календар, а за други той не е функционален. (Уточнявам – за себе си нямам отговор, но анализираната Втора част провокира да мислим и в тази посока, което, от друга страна, е косвено доказателство за нейния принос!)

2. Нима ако не познаваме Чети-Минеите, не бихме могли да осъществим верен религиозен прочит на тези произведения през следите и на други разпознаваеми знаци от руския православен религиозен дискурс?

3. Защо *по-подробно* не са представени прочитите на Д. Б. Терешкина, които, като проблематизация между Чети-Минеи и художествен текст, очевидно стоят твърде близо до търсенията на доц. Нейчев?

4. А в този контекст и друго допълнение спрямо разточителството от Първата част – не беше ли по-правилно да бъде разкрито как предходната изследователска традиция (но именно като преглед на мненията) осмисля присъствието на този втори (вписан/незрим/сакрален) календар, за което от проучването се подразбира, че са се интересували и други изследователи (Захаров, Касаткина, Сараскина и т.п.)?

Втората част е част на вдъхновението и насладата от изнамирането на собствения различен интерпретативен модел, който парадигматизира най-важния творчески етап от романовото битие на Ф. М. Достоевски. Централен за този модел е концептът за „Вечността“, носещ идеята за особения метафизичен смисъл на петте големи романа на писател. На този концепт е посветена третата част на дисертацията. Смятам, че до голяма степен в тази интерпретативна идея са заложили зарядът, причините, осъзнатата необходимост дисертантът да се захване с проучването.

Третата част („Вечността“, с. 459 - 580) лично за мене е най-важната и приносна част на дисертацията. И в най-голяма степен разкрива позитивните страни от интерпретативния подход на доц. Нейчев. Големият въпрос, който го занимава, е да се изясни как времето-като-вечност бива представено и изобразено в петте творби. Оригиналното хрумване, което съответно е и теоретично обосновано, е по посока на иконата т.е. произведението може да се разглежда като своеобразна словесна иконопис, при което художествената структура символично наподобява и се отнася към някакъв иконографски източник. На пръв поглед идеята не е нова. Множество са опитите - особено в последните две десетилетия не миналия век в контекста на осъществявания религиозно християнски прочит на руската класическа литература - в петокнижието да се открива скритото присъствие на един или друг иконографски сюжет. Само че тези анализи ограничават диалога между слово и образ до отделни сцени. Новото, което доц. Нейчев предлага е да се отнесе иконографският канон към цялостния романен сюжет. С това оригинално хрумване, убедително доказано, анализът се отваря към нов интерпретативен хоризонт. С други думи, целта на дисертанта не е да илюстрира сюжета чрез иконографската образност, а да предложи обяснение за изграждането на цялостната художествена структура на всеки един от тези пет романа посредством определен иконографски

сюжет, което, като финализираща интерпретативна процедура, изяснява символния смисъл на съответната творба.

Преди всичко искам да открия изведените 9 условия (с. 464), които обозначават в типологичен план претворената в развитието на сюжета идея за Вечността. Тези условия в най-голяма степен разкриват херменевтичната овладяност на текста. Образно казано - интерпретативното откровение на всеки текст в съзнанието на дисертанта. Намирам тези условия за най-значимото в дисертацията; те са едновременно и следствие, и израз на коментарното преминаване през всяка една дума на отделното произведение; те говорят за овладени, премислени контексти, за феноменално познаване на Достоевски като макровселена. Ето в този смисъл на аналитична плътност и вгълбеност концептът „Вечност“, предложен ни от доц. Нейчев, като основополагаща типологема за херменевтиката на петокнижието, разкрива религиозността не като пришита към анализа, а действително като въплътена в художествената структура на петте произведения. Оттук насетне през тяхната семантична мрежа ни е предложен прочит на всяко от петте произведения, но на тези конкретизации няма да се спирам. Намирам за излишна подробност всяка от подглавите за колористиката на текста.

Имам и една принципна забележка към приложените в качеството им на илюстративен материал различни изображения на икони. Редно би било във всеки един от случаите да се посочва времето на създаването на всяка творба, мястото на възникването ѝ, днешното ѝ местоположение. В някои случаи за примери се използват и образци от гръцката иконография, което за мен е неправилно, доколкото тя не е в съответствие с изследваната тема. Спрямо нея, по-коректно би било, ако бяха издирени актуални руски изображения от времето на Достоевски. А защо не ѝ образци на старообрядчески иконопис, щом е познавал подобни икони и те очевидно са се запечатали в съзнанието му.

В „Заключението“ (с. 581 - 592) е обобщен изследователският подход, подчертано е значението на проучената тема за конституирането на уникалната художествена структура на петте произведения. Проведените от дисертанта мащабни и респектиращи наблюдения и анализи дотук дават основание да се съгласим с този финализиращ извод.

Библиографският апарат („Цитирана литература“, с. 593 – 619) се състои от над 650 библиографски единици на български, руски, английски, немски, френски, гръцки език. Редно е да се отбележи, че, изключвайки интернет ресурсите, в своята „руска“ част тя е актуална и съвременна, като обхваща проучванията до 2022 год. включително.

Авторефератът, в обем от 64 стр., е подготвен в съответствие с академичните изисквания – аналитично представя основните положения от дисертационния труд; в 8 пункта са отбелязани основните приносни моменти на проучването. Приложен е и списък на публикациите

по темата - 15 броя публикации: 5 студии и 10 статии, поместени в авторитетни научни сборници и списания у нас и в чужбина.

В заключение ще обобща своите наблюдения по следния начин:

1. Представеният труд „Проблемът за времето в Петокнижието на Ф. М. Достоевски. (Хронос. Кайрос. Вечност)“ на доц. д-р Николай Михайлов Нейчев въвежда в достоевистиката фундаменталния въпрос за темпоралността на „Петокнижието“, зададен и разгърнат тук за пръв път като научен проблем във връзка с философско-религиозната доктрина на писателя. Темата е ясно очертана, задълбочено и аналитично разработена въз основа на изключително компетентно навлизане в необозрими измерения от контексти, които правят смисъла на тези пет големи романа.

2. Представеният труд е приносен в аналитично-доказателствената част на разработения проблем за трансформацията на профанното в сакрално време (вечността), изграждаща свръхсмисъла на „Петокнижието“.

3. Изследването е съвременно, цялостно, завършено и има приноса на самостоятелна монография.

4. Изтъкнатите ценни и приносни моменти ми дават основание да оценя положително изследването „Проблемът за времето в Петокнижието на Ф. М. Достоевски. (Хронос. Кайрос. Вечност)“ и с пълна убеденост да предложа на почитаемото Научно жури да присъди на доц. д-р Николай Михайлов Нейчев доктор на филологическите науки”.

София, 23.01.2023 г.

Рецензент:

(подпис)

Проф. д.ф.н. Христо Манолакев